

Режим доступу: www.nbuv.gov.ua; Михальський Ю. Вплив реформ А.Косигіна на розвиток української споживчої кооперації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua; Кендус О. Криза системи споживчої кооперації УРСР в кінці 1970 – на початку 80-х рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.

3. Сидорович О.С. Споживча кооперація Лівобережної України в другій половині XIX – на початку XX ст. – Ніжин, 2013.
4. Височанський П.Ф. Начерк розвитку української споживчої кооперації. – Ч. 1: Дорадянська доба. – Катеринослав, 1925.
5. Фареній І.А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). – Черкаси, 2003.
6. Стопневич Б. Споживча кооперація на Україні. (Спроба історико-статистичного начерку). – Полтава, 1919.
7. Онішко Т.В. Господарська діяльність споживчої кооперації України в період нової економічної політики (1921–1928 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук. – Полтава, 2011.
8. Онішко Т.В. Споживча кооперація України в контексті голодомору 1932–1933 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>.

Sydorovych O.S. Consumer cooperation in social life of Ukraine in the 20th c. In the article has been made the attempt to update the importance and role of the consumer cooperatives in the Ukrainian public life at the twentieth century. Have been analyzed the changes in the role of the consumer cooperatives under the influence of the power economic policy during the twentieth century.

Key words: consumer cooperatives, social life, Ukraine

В. В. Вісін

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (середина 1920 – початок 30-х рр.)

У статті відображено розвиток волинських українських сільських споживчих кооперативів. Охарактеризовано спектр наданих послуг, проаналізовано основні показники господарської та культурно-просвітницької діяльності.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, споживча кооперація, господарсько-споживче товариство, Волинське воєводство

За умов ринкової економіки, споживча кооперація має найбільш плідне майбутнє, тому актуальним є звернення до вивчення історії української споживчої кооперації. У міжвоєнний період споживча кооперація Волині розвивалася на справжніх кооперативних принципах, за умов ринку та доволі ліберального кооперативного законодавства Другої Речіпосполитої. Відтак, необхідність дослідження заявленої теми зумовлена насамперед тією значною роллю, яку відігравали українські сільські споживчі товариства у житті місцевого населення Волинського воєводства. Вивчення досвіду їх функціонування допоможе уникнути прорахунків у роботі сучасних сільських споживчих товариств.

В історіографії головна увага більшості дослідників зосереджувалася на аспектах розвитку західноукраїнських споживчих товариств загалом, а діяльність споживчих кооперативів окремих регіонів фактично залишилися поза увагою. Останнім часом науковці зацікавилися проблемами розвитку сільської споживчої кооперації, свідченням чого є праці С. Гелея, О. Бундак, Г. Волошкевича, В. Рекрута. Однак, незважаючи на значний дослідницький доробок, студій, присвячених волинській українській сільській споживчій кооперації міжвоєнного періоду, дотепер майже немає. Метою цієї статті є аналіз розвитку українських сільських споживчих кооперативів у Волинському воє-

водстві впродовж 1920–30-х рр. Для її реалізації слід дослідити господарську та культурно-освітню діяльність українських сільських споживчих товариств.

У середині 1920 – на початку 30-х рр. українська сільська споживча кооперація Волинського воєводства була представлена сільськими господарсько-споживчими товариствами. На відміну від міської, сільська споживча кооперація була досить розвиненою на теренах Волині й відповідала соціальній структурі краю та невідкладній потребі організації господарських справ волинського села [1, 378]. Слід зазначити, що, на відміну від дореволюційного періоду, коли окремо існували сільськогосподарські та споживчі кооперативи, у міжвоєнний період на теренах Волині сільськогосподарських кооперативів не було. Спочатку, при деяких споживчих кооперативах закладалися сільськогосподарські відділи, які продавали штучні добрива, насіння, господарські знаряддя та купували сільськогосподарські машини для спільного користування. Такі товариства набували змішаного вигляду господарсько-споживчих кооперативів. Серед сільських господарсько-споживчих товариств Волинського воєводства домінували українські кооперативи, які підпорядковувалися західноукраїнському Крайовому ревізійному союзу у Львові. У середині 1920-х рр. вони мали двоступеневу структуру. Товариства першого ступеня об'єднувалися у повітові союзи кооперативів (ПСК) – кооперативи другого ступеня. У цей час кооператив третього ступеня діяв лише на території Галичини. Це був крайовий центр кооперативів загальної закупівлі та збуту «Центросоюз», створений 14 червня 1924 р., на базі передвоєнного крайового союзу господарсько-торгівельних спілок і синдикату «Сільського господаря» [2, 66–67]. Сільські господарсько-споживчі кооперативи першого ступеня організовували всі найголовніші економічні ділянки й потреби села та були підставою його господарського поступу. Це були дрібні товариства, що постачали сільським господарствам товари першої необхідності, дрібний інструмент, штучні добрива, паливо, будматеріали і машини. Говорячи ж стосовно кооперативів другого ступеня, то об'єднання господарсько-споживчих товариств у повітові союзи розпочалося ще на початку 1920-х рр. Воно проходило покvapливо, без належної організаційної підготовки. Не вистачало й кваліфікованих кадрів. Спочатку виникло чимало повітових союзів, але з'ясувалось, що за організації союзних об'єднань слід було враховувати економічні та комунікаційні можливості, а не дотримуватися меж адміністративних повітів. Передбачалося, щоб повітові союзи кооперативів були не тільки об'єднаннями сільських установ загальної закупівлі та збуту, але й організаційними осередками для розрізнених українських товариств в окрузі. Проте, молочарська і кредитна кооперація створили свої організаційні апарати, що призвело до занепаду цих планів. Незважаючи на це, повітові союзи зберегли командні позиції в округах, бо спиралися на найбільшу кількість кооперативів і були найміцнішою економічною ланкою повітів. Вони активно впливали на закупівельні та збутові ціни, а торговельні операції поширювали за межі повіту [3, 24].

У 1926 р. на Волині діяли чотири повітових союзи кооперативів другого ступеня, яким підпорядковувалися 50 господарсько-споживчих кооперативів першого ступеня. У середньому відсоток скооперованих сіл у районах діяльності ПСК у Волинському воєводстві становив 11 і був досить низьким. В Галичині цей показник сягав 70 %. На один повітовий союз у Галичині припадало близько 45 кооперативів, на Волині –

біля 10 [4, 32]. Українська кооперативна організація воєводства, порівняно з Галичиною, була менш поширеною, а створення кооперативів відбувалося досить повільно. В пресі того часу зазначалось: «Нині є споживчі товариства першого ступеня, є союзи, що об'єднують діяльність кооперації районами чи повітами, є декілька банків. Але треба признати, що всі ці організації не мають справжнього кооперативного обличчя й теліпаються в хвості спекулятивного животіння краю і очевидно – в цьому їх слабкість, їх вади – і в цьому й причина занепаду нашої кооперації на Волині» [5, 2]. В 1920-х рр. чимало сільських кооперативів, через продаж товарів у кредит, ставали боржниками. Це зумовлювалося браком кваліфікованих і досвідчених працівників. На цей момент «бракувало ідейного провуду, знань, об'єднаної центру» [6, 2].

Після перетворення Крайового ревізійного союзу на Ревізійний союз українських кооперативів у Львові (РСУК), 1927 р. у Луцьку був створений Інспекторат РСУК, що розглянув становище повітових союзів у Здолбунові, Острозі, Дубні, Кременці та 50 господарсько-споживчих кооперативів першого ступеня. Будучи збудованими згори, ці повітові центри без належного матеріального забезпечення не могли задовольнити потреб кооперативів. Коли взяти до уваги відносно високі торговельні видатки таких союзів, за невеликих товарообігу та власного фонду, а також безпланове і невміле ведення господарства, за відсутності організаційно-інструкторської праці, не дивує, що вони, за винятком Кременецького, опинились у жалюгідному стані та чекали на примусову ліквідацію [7].

24 травня 1928 р. у м. Луцьку відбулося засідання Головного комітету організації кооперативів в приміщенні інспекторату РСУК. У засіданні взяли участь: голова РСУК – інженер Ю. Павликовський, співголова РСУК – посол О. Луцький, члени Ради РСУК – О. Базилевич, О. Вітенко, директор Центробанку О. Саєвич, директор кооперативного банку в Луцьку – П. Доманицький, інспектор РСУК – П. Павлюк та інспектор РСУК у Луцьку – Л. Кобилянський. Було заслухано доповідь останнього про недоліки волинської кооперації [8, 3]. Ревізійний союз українських кооперативів видав розпорядження повітовим центрам про негайне скликання зборів, на яких мала бути вирішена подальша доля кооперативної системи. 8 липня 1928 р. у м. Кременці відбулися XI загальні збори уповноважених повітових союзів кооперативів на Волині, на які прибуло 30 представників від господарсько-споживчих, а також представник РСУК інспектор Л. Кобилянський [9, 3]. На цих зборах для зміцнення повітових союзів кооперативів була прийнята програма систематичної організаційно-інструкторської та культурно-освітньої праці. До 1928 р. відбулось організаційно-правове об'єднання волинської та галицької кооперації. «Центросоюз» очолив роботу волинських ПСК та підпорядкованих їм кооперативів першого ступеня [10, 262]. Після цього кооперація Волинського воєводства, як і в Галичині, набула триступеневої структури. Товарообіг у ній виглядав наступним чином: «Центросоюз» доставляв товари в кооперативи другого ступеня, а ті забезпечували товариства першого рівня, від яких товар потрапляв до споживачів. Закупівля сільськогосподарських продуктів відбувалася у зворотному напрямі. Після заснування Інспекторату РСУК у Луцьку, протягом 1927–1929 рр., за сприяння «Центросоюзу», на Волині було засновано багато нових українських кооперативів. У 1929 р., серед 295 українських кооперативів, найбільше було споживчих – 267. Членів у цих кооперативах було 11956, засновний капі-

тал становив 185817 зл., оборотний – 1181136 зл. [11, 15–18]. За останні три роки, на відміну від попередніх шести, споживча кооперація зросла в п'ять разів. Хоча слід зауважити, що відбувся кількісний ріст товариств. Кількість членів збільшилася майже вдвічі, але капітали ледве на третину, що свідчило про екстенсивність кооперативного руху на Волині.

З 1929 р. сільські господарсько-споживчі товариства, згідно з новою класифікацією кооперативів у Польщі, почали називатися рільничо-споживчими кооперативами (інша назва – заготівельно-збутові) і, разом з рільничо-торгівельними, потрапили до категорії кооперативів для загального заupu та збуту. Кооперативи цього типу відігравали щораз більшу роль у суспільному, господарському та культурному житті волинських сіл. «Завданням сільських закупівельно-збутових кооперативів, які стали основою всієї нашої повоєнної кооперації, є не тільки ввіз різних товарів, необхідних для дому і сільського господарства, збут різного роду плодів праці селян та індустріалізація своїх районів, але також піднесення загальних і фахових знань селян, дбання про вищу культуру села та зміцнення в полі своїх членів колективних рис, без яких важко виконати ті завдання» [12, 9–10]. Одним із завдань сільської споживчої кооперації була підтримка українського виробництва через впровадження до обороту його товарів. Розвиток торговельної діяльності давав змогу розвивати інші ділянки для задоволення господарських потреб села і своїх членів. З початку 1931 р., при кооперативах загальної закупівлі і збуту, крім молочарських відділів, засновувалися машинні відділи, цегельні, пекарні, млини і т. п.

На рубежі 1920–30-х рр. споживча кооперація Волинського воєводства зазнала значних змін, спричинених світовою економічною кризою, політикою волинського воєводи Г. Юзевського, спрямованої на розмежування галицької та волинської української кооперації, а також урядовими заходами з подолання кризових явищ в економіці та реорганізації кооперативної системи держави. У 1931 р. влада на Волині приступила до впорядкування правового стану кооперації, як з позицій вимог промислового закону, так і з санітарних та будівельних вимог. Внаслідок цієї акції, до 1 жовтня 1932 р. на території Волинського воєводства рішенням влади зупинено діяльність 124 українських кооперативів. Згодом, з них закрили 52 товариства, які належали до РСУК і розташовувалися переважно в Дубнівському і Кременецькому повітах [13, 86].

Ще один удар по економіці української споживчої кооперації нанесли розпорядження Польського банку своїм філіалам та іншим фінансовим установам – не приймати векселів українських кооперативних підприємств, навіть підтримуваних «Центросоюзом» чи «Народною торгівлею», а всі векселі, які вони вже мали, необхідно було негайно сплатити. Відтак, обидва центри споживчої кооперації – «Центросоюз» та «Народна торгівля» змушені були в солідарному розумінні сплачувати опротестовані векселі ОСК і ПСК [14]. За короткий час лише «Центросоюз» викупив векселів на 600 тис. зл. [15, 367]. Незважаючи на складність ситуації, кооперація поволи почала відбудовуватися. Допомогла самодисципліна й громадська солідарність. Для покриття втрат і невідкладної сплати боргів спілок члени управ відмовлялися від зарплати, власники великих вкладів не брали своїх відсотків. Для підтримки деяких економічно слабких спілок представники інтелігенції, духовенства надавали безпроцентні кредити.

Сьомий крайовий кооперативний з'їзд, що відбувся у Львові, став справжньою маніфестацією коопера-

тивної та громадянської солідарності. В ухвалених резолюціях містився детальний план розширення діяльності кооперативних організацій, на підставі суворого дотримання кооперативної демократії та нових, прогресивних методів господарювання, залучення до всіх сфер кооперативної діяльності нових членів [12]. У багатьох союзах відбулися зміни у керівництві, мала місце реорганізація поділу праці. Вже в 1933 р. справи поліпшились, кооперативний рух міцнішав. У цей час членами «Центросоюзу» були 34 повітові союзи з 2512 кооперативами першого ступеня, 4 кооперативних управлінь, 7 кооперативів оптової торгівлі, 12 місцевих кооперативів першого ступеня, товариство «Сільський господар» та 9 інших кооперативів [2, 67]. З 1934 р. почалися прибутки в оборотах «Центросоюзу», пошвидко посередницькі операції в закордонному експорті ПСК та розвиток власного виробництва. Повітові союзи досягли в 1934 р. обороту в 16,4 млн. зл. [16, 220]. Однак розвиток української споживчої кооперації на Волині був перерваний введенням у дію нового кооперативного закону. Згідно з ним, українські кооперативи Волині змушені були з початку 1935 р. перейти під юрисдикцію польських ревізійних союзів. Хоча дії польської влади мали важкі наслідки для волинського українського кооперативного руху, все ж таки до прийняття нового кооперативного закону 1934 р. стан споживчих кооперативів, підпорядкованих РСУК, залишався досить потужним. На 1 березня 1933 р. у Волинському воєводстві було 374 кооперативи першого ступеня та 4 ПСК другого ступеня, які підпорядковувались «Центросоюзу» [17, 20]. Хоча до вересня 1934 р. кількість товариств першого ступеня знизилась до 282 [18, 50].

У процесі розвитку української сільської споживчої кооперації мінявся тип селянського господарства. З багатогалузевого воно перетворилося на товарне, монокультурне, спеціалізоване ринкове господарство. Налагодження роботи ПСК з «Центросоюзом» сприяло створенню умов для проведення ефективних і результативних збутових операцій, які, через обмеженість економічних і організаційних можливостей, не могли бути доступними для окремих кооперативів, а тим більше для індивідуальних селянських господарств. Діяльність сільської закупівельно-збутової кооперації була важливим фактором розвитку аграрного сектору економіки Волині. Глибоко демократичний її характер дав змогу налагодити роботу різних ділянок господарства, підготував кооперацію до виробничої діяльності.

1. Żarnowski J. *Spoleczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. – Warszawa, 1973.
2. Stasiw T. *Український рух співдільчів в Польщі: Праця дипломатична / Szkoła Główna Handlowa*. – Warszawa, 1935.
3. Sycz M. *Spółdzielczość ukraińska w Galicji w okresie II wojny światowej*. – Warszawa, 1997.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 6, оп. 1, спр. 249.
5. До найбільших болячок Волині // *Громада*. – 1925. – 20 грудня.
6. Наша кооперація // *Українська Громада*. – 1928. – 27 травня.
7. Західно-українська кооперація в 1926 році. Огляд, статистика і згадка з діяльності РСУК. – Львів, 1928.
8. Засідання Головного Комітету Організації Кооператив у Луцьку // *Господарсько-кооперативний часопис (далі – ГКЧ)*. – 1928. – 13 червня.
9. Волинь. XI чергові загальні збори уповноважених ПСК у Крем'яниці на Волині // *ГКЧ*. – 1928. – 12 вересня.
10. *Історія споживчої кооперації України: Підручник / М.В. Аліман, С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей та ін.* – Л., 1996.
11. *Держархів Волинської обл. (далі – ДАВО), ф. 36, оп. 1-а, спр. 758.*

12. *Резолюції VII-го Крайового кооперативного з'їзду*. – Львів, 1932.
13. *ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 2030.*
14. *Український кредитовий банк // Українська Нива*. – 1931. – 10 травня.
15. *Витанович І. Історія українського кооперативного руху*. – Нью-Йорк, 1964.
16. *Панченко П. Фрагменти з діяльності окружних союзів // Кооперативна Республіка*. – 1937. – № 7–8.
17. *ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4832.*
18. *Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyński, sygn. 979/83, załącznik q 6.*

Vysyn V.V. Development of ukrainian rural consumer cooperation in Volin province (middle of the 1920th – beginning of the 30th years). The development of the Volin ukrainian rural consumer cooperative stores is represented in the article. The spectrum of the given services is described, basic indicators of the economic and civilized activity are analysed.

Key words: cooperation, cooperative motion, consumer cooperation, economic-consumer society, Volin province

Я. М. Мартинюк

АДМІНІСТРАТИВНИЙ НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКИХ САМОУПРАВ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена дослідженню інституту самоврядування, що функціонував на Волині у міжвоєнний період. У роботі, на основі аналізу архівних джерел та наукової літератури, охарактеризовано головні етапи законодавчого становлення органів територіального самоврядування, а також шляхи й методи здійснення урядового контролю за ними.

Ключові слова: Волинське воєводство, територіальне самоврядування, гміна, повіт, сеймик, магістрат

На сучасному етапі, що характеризується глибокими трансформаційними змінами в економіці, політиці та духовному житті України, проблема створення дієвої вітчизняної системи місцевого самоврядування, яка б максимально відповідала стійким самоврядним традиціям української ментальності, набуває першочергового значення. Прагнення України інтегруватися в євроатлантичні структури також поставило на порядок денний питання реформування діючої системи самоврядування, приведення її законодавчої бази у відповідність до європейських норм. У країнах із полетнічним складом населення національний аспект у діяльності органів самоврядування суттєво впливає на внутрішньополітичну стабільність. Шляхом розширення повноважень самоврядних структур і ступеня їх політичної свободи можна вирішувати національні конфлікти і різноманітні проблеми національного розвитку. Під цим кутом зору особливий інтерес мають українсько-польські стосунки у площині самоврядування. Об'єктивне та неупереджене дослідження всього комплексу проблем, пов'язаних з діяльністю органів самоврядування часів II Речіпосполитої, дозволить глибше зрозуміти причини українсько-польського протистояння в минулому.

Актуальність теми зумовлюється і ступенем її наукової розробки. Якщо деякі питання історичного розвитку Волині в зазначений період піднімалися окремими науковцями, то проблеми, пов'язані з функціонуванням інституту самоуправління в 1920–30-х рр., за винятком кількох епізодичних моментів, не знайшли ще належного висвітлення. Особливості організаційного становлення та діяльності волинських самоуправ в українській історичній науці не були предметом спеціального дослідження і залишалися невивченою сторінкою. Все це визначило наш інтерес до теми дослідження.

Польська історіографія теми є значно багатшою [1–12]. Однак у більшості випадків автори не зачіпа-